

קובץ
חצי
גבורים
פליטת סופרים



מאסף תורני



ח
אלול תשע"ה

ראש המערכת

הרב משה ליב הברמן

ראש מכון פליטת סופרים ועורך אחראי

הרב יעקב יצחק הכהן מיללער

עורכים

הרב משה דוד צ'צ'יק

הרב חיים הלוי הלפר

סדר ועימוד - קרית ספר - 0533114757

y0573114757@gmail.com



©

**כל הזכויות שמורות
מכון פליטת סופרים**

100 Ashley Ave.
Lakewood, N.J. 08701
732-994-9698

Email:
plaitassofrim@gmail.com

הרב מאיר לנדי

בני ברק

מבוא למהדורת 'תורת כהנים' בעריכת הגר"י צוקער שליט"א

בשלהי תשס"ב יצא לאור חלקו הראשון של 'תורת כהנים' מהדורת פריעדמאן בהוצאת מרכז הספר¹, בשני כרכים: מתחילת ויקרא עד סוף פרשת שמיני כולל ברייתא דרבי ישמעאל. מהדורה זו של תורת כהנים היא קנקן חדש מלא ישן, ההדרה חדשה של ספר תורת כהנים שנעשתה בידי אמן, הגאון האדיר הרב אהרן יהושע צוקער שליט"א, שייגע עליה שנים רבות על מנת שלא לקבל פרס². במסגרת ההדרה זו טרח המהדיר ללבן את נוסח תורת כהנים ומפרשיו, לנקותם משגיאות ע"פ כ"י רבים, ובנוסף לציין את כל שינויי הנוסח העשויים להיות בעלי משמעות. עמדו לו לגאון הנ"ל בקיאותו העצומה בשני התלמודים ובכל דברי חז"ל הנמצאים בידינו ובדברי הראשונים והאחרונים, שכמעט כל רז לא הוה אניס ליה³.

הספר ראה אור עולם בהסכמת גדולי הדור שליט"א וזיע"א, בעצתם ובזירוזם, ומנגד הופיע כמעט בעילום שם מהדירו ולא זכה לסקירה ולפרסום, וגם הפוגע בספר אינו משגיח בו בשום דבר מיוחד ויתכן שלא יבין כלל מה מיוחד במהדורה זו. כמה סיבות לדבר זה; הראשונה, כי הערות המהדיר נכתבו במתכונת מינימלית, כאשר המעיין בו אינו יכול לדעת כמה עמל הושקע בכל שורה להוציא כל דבר מתוקן ואמיתי ונקי משגיאות. שנית, המו"ל לא השקיע הרבה בפרסומו מתוך מחשבה שרק מעטים יקנו את המהדורה, הואיל ועדיין לא הושלמה כולה (החלק השני טרם יצא לאור וגם לא בשלבי גמר, אבל קרוב לסיומו, בתקווה שיצא בס"ד בקרוב). אמנם גם החלק הראשון, שהוא עיקר פרשיות הקרבנות ומאכלות אסורות וטומאת שרצים, הוא כלי מחזיק ברכה, והרי הרבה ספרים שנכתבו על תורת כהנים יצאו פסקי פסקי. בנוסף לכך, עילום שמו של המהדיר גם לא סייע לפרסם את טיבה של המהדורה.

מבוא כללי למדרש 'תורת כהנים'

ספר תורת כהנים הוא מדרש הלכה לחומש ויקרא. בדברי חז"ל הוא מכונה ספרא. הכינוי 'תורת כהנים' בדברי חז"ל הוא לחומש ויקרא עצמו, שרובו עוסק בהלכות קרבנות שמקריבים הכהנים ובדיני הכהנים עצמם. גם בתורת כהנים עצמו, פרשת אמור פרק יג ה"י, מוזכר חומש ויקרא בשם תורת כהנים, וכן מובא דבר זה בגמ' מנחות מה ע"ב.

1. מפרסמים עושי מצוה: ר' שמואל וייסנשטרן שליט"א הוזיל מכספו כדי שהספר יצא לאור, בידיעה שאין כמעט סיכוי להרוויח כספית מהוצאת הספר.
2. עיקר טעמו שלא לקבל פרס נתפרש לנו שהוא כדי שיצא הספר לאור, שלזה השתוקק הגאון שליט"א מאד עוד מצעירותו, ובידעו שאם ירצה תשלום על עבודתו לא תתכן הוצאת הספר, שלא יהיה מי שישקיע כספו בזה.
3. לפני מספר שנים עבר הגאון שליט"א אירוע מוחי ואינו מיושב בתלמודו מאז, ד' ישלח דברו וירפאהו ויחזיר לו ולנו אבידתו.

[חצי גבורים - פליטת סופרים, חוברת ח', אלול תשע"ה]

'תורת כהנים' כולל ברייתות, שהן שורש של חלק גדול מתורה שבעל פה, על כל מה שנמצא בחומש ויקרא: פרשיות קרבנות שהם עיקר סדר קדשים, כמעט כל דיני טומאה וטהרה, עריות, שמיטה ויובל וכל התלוי בהם, ועוד הרבה מצוות, וגם מצוות רבות שהוזכרו גם בחומשים אחרים, יש שעיקרם בחומש ויקרא ויש שעיקרם בחומשים אחרים, בכולן תורת כהנים דורש בהן מעט או הרבה. בתלמוד בבלי וירושלמי מביאים ממנו לרוב, ויש מקומות שהבבלי מביא ממנו כמה הלכות ברצף.⁴

המשנה ותורת כהנים קשורים זה בזה. המשנה היא ההלכות עצמן ואילו תורת כהנים הוא מקור ההלכות בתורה. העולה מכך שתורת כהנים הוא המקור למשנה, אבל כפי הנראה המשנה עצמה קודמת ועיקרית יותר. טעם הדבר, שעיקר תורה שבע"פ שנמסרה לנו הוא ההלכות עצמן שנמסרו כהלכה למשה מסיני, שהרי התורה לא נמסרה למשה חתומה בלי לדעת איך לנהוג בפועל, וכמו שנאמר 'וזבחת מבקרך ומצאנך כאשר צויתך', ולא נתפרש בתורה איך, אלא שנמסר למשה רבינו עליו השלום בעל פה איך לנהוג. אמנם גם הדרשות נמסרו מסיני, וכן נאמר 'עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם', ואמרו חז"ל (ברכות ה ע"א): 'והמצוה זו משנה, להורותם זה גמרא, מלמד שכולם ניתנו למשה מסיני'. אבל עיקר מה שהיו צריכים לשמור ולהעביר לדורות בשלמות ובדקדוק הן ההלכות עצמן, כי למצוא את מקור ההלכות בתורה אין כמעט באפשרות כלל, אלא לאחר שיודעים את ההלכות עצמן.

כנראה מטעם זה יש כמה וכמה הלכות שיש עליהן מחלוקת במשנה או בגמ' מה טעמן ומהיכן נלמדו; יש מי שפירש טעם אחד ויש מי שפירש טעם אחר רחוק מאוד מהראשון, כגון כפרת שעירי הרגלים על טומאת מקדש וקדשיו שאין בה ידיעה לא בתחילה ולא בסוף (ריש שבועות) ופרישת כהן גדול מביתו ללשכת פלהדרין שבעת ימים קודם יום הכיפורים (ריש יומא). ולא מסתבר לומר ששניהם למדו את התורה והגיעו לאותו דין ממקורות שונים לחלוטין, אלא כנזכר לעיל, שהדין היה ידוע ומקובל במשנה ובמסורת, אך נחלקו החכמים מה המקור להלכה זו בתורה, בידעם שכל ההלכות גם כתובות או רמוזות בתורה, חוץ מאלה שקראו להן חז"ל הלכה למשה מסיני.⁵

בלשון חז"ל, גם הברייתות וגם המשניות כולן בשם משניות נקראו, על שם שמשננים אותן, שהרי עיקרן ללמוד אותן על פה, שתורה שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב, ובזמננו מותר לכתוב אותן רק משום עת לעשות לד'. ההבדל היחיד בין משנה לברייתא, שעל המשנה נאמר תנן ועל ברייתות נאמר תניא; ומשמעות החילוק בלשון ארמית: 'תנן' פירושו שנינו, בעוד 'תניא' פירושו שנוי. הסיבה לכך היא סידור המשנה, שכל מה שנמצא במשנה כולם אמורים לשנותם,

4. בקידושיו נג ע"א מניין שאין חולקים מנחות כו' מתורת כהנים פרש' צו פרק י ה"ג עד סוף ה"ט, וגם נאמר על זה סתם ספרא כו'. במנחות עז ע"ב והקריב ממנו כו' מפרשת צו כל פרש' ז. במנחות סה ע"ב וספרת לכם שתהא ספירה כו' מפרשת אמור פרק יב ה"א עד ה"ו. בזבחים קב ע"ב בא טבול יום כו' (לא בשם תורת כהנים) מפרשת צו פרק יז ה"א עד ה"ד. בערכין ד ע"א מפרשת בחוקותי פרש' ג ה"ה עד אמצע ה"ט, והגמ' שם מאריכה לדקדק בו.

5. יש בזה ליישב מה שהקשו תוס' בשבת צז ע"א על הגמ' שאומרת שר' יהודה בן בתירא לא קיבל את הגזירה שווה של ר' עקיבא ולכך לא אמר כמותו, והקשו תוס' שאם ר' עקיבא דרש את הג"ש הזאת הרי שקיבל את זה מרבו שהרי אין אדם דן ג"ש אלא אם כן קיבלה מרבו, וא"כ גם ר' יהודה בן בתירא היה לו לקבל את זה מר' עקיבא. ולפי הנ"ל יש ליישב, שגם ר' עקיבא לא קיבלה מרבו אלא דרשה מעצמו, וכמו שמפורש בירושלמי פסחים פרק ו' שאף על פי שאין אדם דן גז"ש מעצמו לחדש דין מכל מקום הוא יכול לחדש גזירה שווה להעמיד דין מקובל, ואם כן יש לומר שגם ר' עקיבא לא קיבל את הג"ש הזאת מרבו אלא הוא חידש את הגזירה שווה הזאת כדי ללמוד ממנה דין מקובל, ובזה פליג ר' יהודה בן בתירא.

ולכך אומרים עליהם שנינו, שכולנו שנינו, משא"כ ברייתות שלא כולנו שנינו אלא רק מי ששנה אותן, ולכך רק אומרים שהן שנויות. הלשון ברייתות הוא לשון ברא, דהיינו חיצוני, שהברייתות הן חיצוניות למה שנמצא במשנה, שהן אינן במשנה אלא מחוץ למשנה.

יש עוד מדרשי הלכה, כגון ספרי על חומשי במדבר ודברים ומכילתא לחומש שמות, ומ"מ את 'תורת כהנים' למדו הרבה יותר במשך הדורות, הן בזמן חז"ל והן בזמן הראשונים והאחרונים, וגם נכתבו עליו יותר פירושים. כך העיר הגאון הרב צוקער שליט"א. עוד העיר שרש"י בתלמוד רגיל לציין מקורות להלכות מתורת כהנים אף שציין למקומן גם בבבלי, ואף יש הלכות שרש"י בתלמוד הביא מקורם רק מתורת כהנים ואע"פ שהוזכרו גם בגמ' דידן, משמע שהוא ספר עיקרי ללימוד והלכה כמשנה ותלמוד. עוד ציין הגאון שליט"א, שלמדרשים האחרים נשאר כת"י בודדים, משא"כ לתורת כהנים נשארו שישה כת"י שלמים ועוד קטעי גניזה רבים, תופעה המורה שהיו רגילים ללמוד בו.

בגמ' סנהדרין (פו ע"א) נאמר: 'סתם ספרא רבי יהודה... וכולהו (היינו: משניות תוספתא ספרא וספרי) אליבא דר' עקיבא'. בפשטות, משמעות הדברים שתורת כהנים שבידינו הוא מדרש שסידר ר' יהודה על חומש ויקרא לפי בית מדרשו של ר"ע, או שר"ע מסרו לו כך בשלמותו, ור' יהודה בעצמו הוסיף עוד דברים מתנאים אחרים וציין דברים אלו בשמם. גם אחרי ר' יהודה המשיכו והוסיפו וגרעו והביאו שיטות שונות בשם האומר שממנו נלקחו הדברים, אבל נשאר הכלל שסתם ספרא ר' יהודה ואליבא דר"ע. אמנם נראה שהיו עוד מדרשות על החומש, בשלמותו או חלקו, שהרי כולם למדו אז בע"פ וכל רב לימד כפי שיטתו. אך תורת כהנים שבידינו הוא משל ר' יהודה.

אמנם אמר הגאון שליט"א שלא כל תורת כהנים שבידינו הוא מדבי ר' עקיבא; מכילתא דמילואים, שהוא מדרש לסוף פרשת צו ותחילת פרשת שמני, ומגילתא דעריות, שהוא מדרש בענייני עריות שבפרשיות אחרי מות וקדושים, אינן דבי ר' עקיבא אלא דבי ר' ישמעאל. פרשיות אלו שולבו מאוחר יותר בתורת כהנים שלנו, שהוא מדבי ר' עקיבא, ומסיבה זאת אינן נמצאות בכל כתבי היד: חלק ממכילתא דמילואים חסר באחד מכתבי היד, וחלקה השני חסר בכתב יד אחר. מגילתא דעריות חסרה בכמה כתבי יד וגם בדפוס ראשון (ונציה ש"ה). גם כתבי היד שפרשיות אלו מופיעות בהם, יש שאינן נמצאות במקומן אלא בסוף הספר וכדומה, וגם נוסחן שונה מנוסח תורת כהנים הרגיל. במגילתא דעריות יש גם כמה הלכות הכפולות גם בנוסח תורת כהנים הרגיל וגם בהלכות הנוספות. בדפוסים המאוחרים יותר כבר נמצאת גם מגילתא דעריות, כי בעל 'קרבן אהרן' שילב אותה בתורת כהנים שהדפיס: את עיקר תורת כהנים הוא הדפיס ע"פ דפוס ונציה ואת מגילתא דעריות הביא מן הילקוט (כך נראה מדברי בעל 'קרבן אהרן', אבל הגאון שליט"א העיר שהנוסח שהוא מביא אינו כנוסח הילקוט ופשיטא שהיה לו גם כתב יד שממנו העתיק).

לענין מכילתא דמילואים, לא שמעתי מהגאון שליט"א מניין לו שהוא מדבי ר' ישמעאל. אבל לענין מגילתא דעריות הביא כן הגאון שליט"א מירושלמי חגיגה (פ"ב ה"א) על המשנה 'אין דורשין בעריות בשלשה', וזה לשונו: 'ר' בא בשם רב יהודה: דרבי עקיבא היא, ברם כר' ישמעאל תני אזהרות לעובדה'. פירוש, משנה זו היא משנת רבי עקיבא, אבל ר' ישמעאל חולק על הלכה זו, שהרי דרש את העריות. זו הסיבה שבנוסח הרגיל אין הדרשות האלו מופיעות, כיון שהנוסח

6. כמדומה שאמר שנשתייר רק כתב יד אחד של ספרי שהוא מדרש על במדבר ודברים וגם הוא מדרש הלכה כתורת כהנים, וגם קטעי גניזה לא נשתיירו ממנו, ואם היה נפוץ ודאי היו מגיעים ממנו דפים לגניזה.

הרגיל הוא אליבא דר"ע, וכל המדרש על העריות הוא דבי ר' ישמעאל, ולכך נוסחו גם שונה מן הנוסח הרגיל, כיון שמקורו מבית מדרש אחר.

גם נוסף בתחילת תורת כהנים ברייתא דר' ישמעאל 'בשלש עשרה מידות התורה נדרשת', ואינו כדעת ר"ע כמפורש בגמ' שבועות (כו ע"א) שר' עקיבא שימש את נחום איש גם זו שהיה דורש את כל התורה כולה בריבוי ומיעוט, ור' ישמעאל שימש את ר' נחוניא בן הקנה שהיה דורש את כל התורה כולה בכלל ופרט.

אמנם יש להעיר שאע"פ שברייתא זו היא דבי ר' ישמעאל ואליבא דר' ישמעאל, בכל זאת ציין הגאון שליט"א בתחילת מגילתא דעריות שגם היא שיטת ר' יהודה, וכמו שאר תורת כהנים שנאמר עליו 'סתם ספרא ר' יהודה', וציין לדברי רש"י בסנהדרין (נד ע"א ד"ה תניא כוותיה) שהעיר על ברייתא אחת ממגילתא דעריות: 'וסתם ספרא ר' יהודה', ובזה נתכוון רש"י לפרש מאי טעמא הקשו ממנה לשיטת ר' יהודה. אמנם למעשה התכוון הגאון שליט"א להעיר שיש קצת תימה בפירוש זה של רש"י, שהרי חלקים אלו הם דבי ר' ישמעאל ונספחו לתורת כהנים בתקופה מאוחרת יותר, ומניין לנו לומר שגם בזה סתמא ר' יהודה, וכי לא היו עוד ברייתות בעולם לחומש ויקרא שאין סתמן כר' יהודה.⁷

נוסחי תורת כהנים המצויים בדפוס

נוסחי תורת כהנים הנפוצים כיום הם בעיקרם שניים. אחד הוא נוסחו של בעל 'קרבן אהרן' שהדפיס את פירושו עם תורת כהנים שהגיהו הוא ונדפס בחייו בשנת שס"ט; עמדו לפניו שני הדפוסים שקדמו לו ונוסח ילקוט שמעוני שכבר נדפס בימיו, ולפחות עוד כתב יד אחד או יותר, ועל פיהם קבע את הנוסח וגם הגיהו כשראה צורך בכך, ושוב נדפס הספר בעריכה חדשה בשנת תק"ב בשינויים קלים. החפץ חיים הדפיס תורת כהנים עם פירושו, וגם הוא השתמש בנוסח 'קרבן אהרן', אלא שגם הוא תיקנו מעט ולפעמים דחה את הגהותיו של בעל 'קרבן אהרן' והחזיר את הנוסח הישן למקומו. גם תורת כהנים הנדפס עם פירוש רבינו הילל זהו נוסחו.

ועוד יש תורת כהנים עם פירוש הראב"ד שהדפיס א"ה וייס בשנת תרכ"ב, שהגיה בו את נוסח תורת כהנים כראות עיניו, ועל פי נוסח זה הדפיסו בשנת תרכ"ו את תורת כהנים עם פי' המיוחס לר"ש ועם הגהות מהרי"ד. והוא נוסח תורת כהנים המצוי כיום עם פי' הראב"ד והמיוחס לר"ש, החונה עליו משני צידיו, שנעשה בעיקרו מצילום דפוס הראשון שנדפס בתרכ"ו, אך במקום להדפיס תחתיו את הגהות מהרי"ד שנדפסו תחתיו בדפוס הנ"ל, הדפיסו תחתיו את הראב"ד בצילום מהדפוס שנדפס פי' הראב"ד בשנת תרכ"ב, וכשלא הספיק המקום הוסיפו עוד עמודים עם פי' הראב"ד, ואילו את הגהות מהרי"ד העבירו לסוף הספר.

עוד יש נוסח תורת כהנים של המלבי"ם שהגיה את המדרש וכן של בעל 'עזרת כהנים'.

כללו של דבר, עד היום אין נוסח מקובל לתורת כהנים שכולם משתמשים בו, וכל מי שהוציא תורת כהנים תיקנו בעצמו. ראה הגאון שליט"א מקום שהניחו לו להתגדר בו, להדפיס גם הוא נוסח מוגה של תורת כהנים ולהתמקד בתיקון והגהה נמרצת של הספר ככל האפשר מכל טעויות הדפוס גדולות וקטנות, היות שיש בידינו כתבי יד שאפשר לעשות את ההגהה על פיהם, כי עד היום לא היה מי שהתמקד בזה, וכל מי שהדפיס את תורת כהנים עד הנה לא התכוון בעיקרו לתקנו ולהגיהו מכל השיבושים שיש בו, אלא נתכוונו כל אחד להדפיסו עם פירושו, ורק אגב שיטפא

7. ודברי הגמ' יתפרשו גם בלי הנחה זאת שסתם ספרא ר' יהודה.

תיקנו דברים נחוצים לפי דעתם כדי לא להדפיסו בשיבוש.

נוסחאות ישנות של תורת כהנים

נוסחאות ישנות של תורת כהנים הנמצאות בידינו כיום הן שישה כתבי יד כמעט שלמים, מתחילת תורת כהנים עד סופו (אחד מהם נשתייר בידינו רק עד תחילת פרשת בהר), ובנוסף קטעי גניזה חלקיים, וגם שני דפוסים קדומים: דפוס ונציה משנת ש"ה, שבו יצא תורת כהנים בשלמות ובלי מפרשים, ועוד קדם לו ספר תורת כהנים שיצא בקושטא (איסטנבול) בשנת ר"פ, שיצא עם פירוש הראב"ד, אבל לא הודפס כולו אלא רק בחלקו, ואפילו לא הושלם עד סוף פרשת ויקרא. עוד מצויים שלושה ילקוטים שליקטו הרבה מדברי תורת כהנים: א. ילקוט שמעוני, שכפי הנראה רצה לכלול את כל תורת כהנים (חוץ ממה שנמצא גם בגמ', אותו העתיק מהגמ'), ויש מילקוט שמעוני שתי נוסחאות עתיקות ומוסמכות: ילקוט שמעוני שבדפוס ראשון, ועוד ילקוט שמעוני בכתב יד שהודפס בשנים האחרונות בהוצאת מוסד הרב קוק, ונוסחאות תורת כהנים שבשניהם שונות זו מזו⁸. ב. במדרש הגדול שהעתיק הרבה מתורת כהנים. ג. ועוד ילקוט המכונה 'ילקוט תלמוד תורה' (ית"ת) מכתב יד. ועוד קיימות שתי רשימות הגהות לספר תורת כהנים דפוס ונציה ש"ה: אחת נכתבה על גליון הספר, וכוללת תיקונים והגהות וגם מעט פירושים בכתב יד, כדוגמת שיטה מקובצת לסדר קדשים (בחלק ראשון כמעט לא נעשה בה שימוש, כי הגיעה רק קרוב לסוף עריכת הספר). ושניה, הגהות המכונות דרך תמים (ד"ת), שהן בלי גוף הספר אבל עם ציון לכל שורה של תורת כהנים הנ"ל.

טיב נוסחאות כתבי היד

כתבי היד ממוספרים: אבגדהו⁹. נוסחאות כ"י אבגד וחלק מכ"י ו אינו נוסחאות שוות, וניכר שמקורן מנוסחאות שונות, ובכל זאת בדבר זה הם שווים שניכר בהם ששימרו הנוסחאות העתיקות כמעט בשלמות. וכנגדן, נוסח כ"י ה והחלק האחר של כ"י ו הן נוסחאות צרפתיות, וניכר שלא שימרו את הנוסח המקורי בשלמותו, והוא הדין לגבי נוסחאות ילקוט שמעוני¹⁰.

עוד מתחלקים כתבי היד לשתי קבוצות: נוסחאותיהם של כ"י אגה קרובות זו לזו (חוץ מענייני שימור הנוסח הנ"ל), ומנגד כ"י בדו גם הן נוסחאות קרובות. עוד יש נוסחאות עתיקות יותר השמורות בכ"י אב, ולא באחרים. כ"י ב גם מנוקד ניקוד עליון (כל כתה"י האחרים לא מנוקדים כלל), והחוקרים סבורים שהוא כ"י בבלי ושהוא עתיק ביותר מכל כתבי היד התלמודיים שבידינו. אמנם דעת הגאון שליט"א, שכפי הנראה הוא כ"י תימני, והגיע למסקנה זו על פי שינויים בניקוד, שגם שם השתמשו בניקוד עליון והוא שונה במקצת מהניקוד הבבלי.

כללי ועקרונות המלאכה המושלמת ויגיעתו בה

הגאון שליט"א השתדל שתורת כהנים (וברייתא דר' ישמעאל הנסמך לו) שבמהדורתו יהיה

8. הגאון שליט"א אמר שנראה שמחבר הילקוט לא העתיק בעצמו את התורת כהנים ואת הספרים האחרים, אלא רק סידר את הספר ובכל מקום כתב "כאן להעתיק מתורת כהנים מהלכה פלונית ועד הלכה פלונית" וכן מספרים אחרים, וכל מעתיק העתיק מנוסח תורת כהנים שהיה אצלו, ומזה נובעות שתי נוסחאות שונות לאותו ספר.

9. מספרים אלו לכתבי היד כבר הורגלו להשתמש בהם לפני מהדורה זאת.

10. כ"י ו הוא העתק משתי כת"י, חלקו הועתק מכ"י צרפתי ובחלקו מכ"י אחר, ובכתב היד ניכר הדבר בכל מקום מאיזה כתב יד הועתק. כי כל מה שהועתק מכה"י הצרפתי הכל נכתב ברצף ובלי אותיות להלכות, ומה שהועתק מכתב היד האחר ההלכות ממוספרות באותיות (וכך הם גם כ"י אבג).

מושלם ככל הניתן, וסוף מעשה במחשבה תחילה הציב לעצמו עקרונות פעולה שעל פיהם יצא הספר מושלם, דהיינו נוסח אמין, מוכן ונוח לכל לומד ללמוד בו ולהבין אותו, ושלא יתבלבל הלומד בין הנוסחאות.

תיקון נוסח תורת כהנים לא נעשה מתוך כוונה לתקן את נוסחו שיהיה מותאם להלכה, כדעת פוסקים ראשונים או אחרונים או כסתימת התלמודים, אלא להעמידו כגירסה אותה היו לומדים בזמן חז"ל. וכפי שנהגו בזמן חז"ל ששינו אותו כלשונו ולא שינו בו דברים, ובמקומות הנראים כנצרכים תיקון העירו עליו הערות, כגון הא מני, או חסורי מחסרא וכדו', אבל לא הגיהו אותו כדי להעמידו ע"פ ההלכה.

הגאון שליט"א נזהר במלאכתו שלא לתקן מסברא כלל¹¹, כי אם ע"פ נוסחי כתבי היד, וגם במקרים אלו לא לתקן בפנים מבלי להעיר. לכך נזהר לשמר את נוסח דפוס ונציה ש"ה, ולהעיר על כל סטייה ממנו אפי' סטייה קלה ביותר. כל השתדלותו היתה להעמיד נוסח נקי משגיאות עד כמה שאפשר, ולא הסתמך בקביעת הנוסח אלא על כתבי היד בלבד ודפוסים ראשונים, ואפי' לא על הילקוטים וספרים מוגהים, שהרי יתכן שעשו תיקונים בנוסחם. ואעפ"כ ציין כל שינוי שיש בכ"י או בילקוטים ובספרים מוגהים, כשיש בהם שינוי משמעות כלשהו שיתכן שיהיה בו תועלת ללומד. כיוצא בזה עמל לתקן את מפרשי תורת כהנים ע"פ כ"י טובים הנמצאים בידינו, וגם שילב בהם נוסחאות אחרות הנראות מתוקנות יותר, או העיר עליהם כשיש מה ללמוד מהם ויתכן שהם נכונים יותר, או שהן שתי מהדורות שונות, וכן אפי' לתקן מסברא כאשר יש צורך, ומ"מ הקפיד לציין כל שינוי (חוץ מענייני כתיב), ולא לערבב נוסחאות בשתיקה.

סוף דבר הכל נשמע שהכל ערוך לפני הלומד כשולחן הערוך, וירון בו הלומד ויוכל להבין את הענין הנלמד מבלי שיבלבלו אותו הנוסחאות, ועם זה גם יוכל בקל להבין בכה מקומות מה היה ומה נתקן, ואם ירצה יוכל גם לבחור בעצמו בין הנוסחאות. גם כל המפרשים נמצאים על הדף לתועלת הלומד, שיוכל לעיין בהם בשעת לימודו וכן חילופי גרסאות וציוני מקראות ונוסחת הגר"א וביאורי הגר"א, כולם נצבים לפני הלומד כעדר הרחלים. עוד הוסיף הגאון שליט"א ציונים לתו"כ לכל מדרשי חז"ל שבידינו בשלמות עד כמה שאפשר.

גם השתדל הגאון שליט"א שלא להעמיס על הלומד בריבוי הערות וציונים, בין לנוסח תורת כהנים עצמו ובין למפרשיו, כדי שיוכל הלומד ללמוד בו כסדר, וגם הערה שיש בה צורך יש לעשותה קצרה ככל האפשר. עוד נראה שיש בזה טעם, שלא נתכוון הגאון שליט"א אלא לתקן את כל הצריך תיקון, וכל מה שנצרך בשביל תיקון הנוסח ואי אפשר בלעדיו חייבים לתקן ואי אפשר להשתמט, אבל אילו היה מבאר טעמו בכל מקום למה העדיף פירוש זה ולא פירוש אחר, היה הדבר נראה כהשגות על פירושים ומחברים ואין צורך בזה, ומי שירצה להסכים לפירוש אחר השאיר לו הגאון שליט"א מקום לסבור כן.

גם חלופי הגרסאות והציונים מופיעים באותיות קטנות ובקיצור נמרץ, ורובם בראשי תיבות, כדי שלא יתפסו מקום רב על העמוד ולא יפריעו ללומד שאין לו ענין לראות ולחקור בנוסחאות, וכנגד זה הלומד שיש לו ענין בהם ימצא על נקלה כל מה שהוא זקוק לו.

עוד עמל הגאון שליט"א לפסק את כל התו"כ ומפרשיו במחשבה רבה שיוכל הלומד לעמוד

11. הגאון שליט"א מכנה את כל התיקונים שהם לא על פי כתב יד כתיקונים מסברא, ואף כשהתיקון נעשה על פי פסוקים וכדומה.

על הענין. גם תוקנו עד כמה שאפשר כל הציונים הנמצאים במפרשים בנאמנות לכתה"י עד כמה שאפשר, ולהעיר על כל ציון שצריך תיקון.

גם פירושי הראשונים ל"ג מידות נעשו בדקדוק, כל אחד לפי טיב המקורות שהיו בידי הגאון שליט"א. ועוד נספחות יש שגם עליהם עמל הגאון שליט"א להוציאם דבר השלם ככל האפשר.

עריכת הספר כולו ארכה לגאון שליט"א כמדומה למעלה מעשרים שנה של עמל בו ויגיעה רבה להוציא דבר מושלם ככל האפשר, בדקדוק כל פרט ופרט.

עוד נספחו לספר הגהות מהרי"ד וספר ויקרא אברהם שהודפסו כמו שהם בלי עריכה חדשה. אבל זאת עשה הגאון שליט"א בספר ויקרא אברהם, שרובו מראה מקומות לספרים שבידינו ושאינו בידינו, ורוב גדול של הספרים נכתבו בראשי תיבות שאין הלומד מכירם, ופתח הגאון שליט"א כמעט את כל ראשי התיבות.

כ"ז מלבד נוסחת הגר"א וביאורי הגר"א שלא נעשו ע"י הגאון שליט"א (בחלק ראשון נערכו עריכה ראשונית בידי הרב פינחס קורח שליט"א ואני עברתי והגהתי אותם, ובחלק שני גם העריכה שלי).

עוד הגהתי את כל חלקי הספר שנערכו ע"י הגאון שליט"א¹² הגהה מדוקדקת כדי להצילו משגיאות דפוס, ישנות וחדשות, כולל השתדלות לשים עין ולב לכל הכתוב בספר ולבחון כל דבר אם לדעתי יש מקום לערער על הכרעת הגאון שליט"א, וגם לנסות ליישב קשיים שגם אחרי עריכת הגאון שליט"א נשארו עדיין חתומים ובלתי פתורים. אמנם לא שיניתי בתוך הספר (חוץ מנוסחת הגר"א וביאוריו) שום דבר על דעתי לבד, אלא הכל הצעתי לפני הגאון שליט"א כל דבר בטעמו, והוא שמע כל הערה ושקל ביישוב הדעת ובמתינות כל דבר לגופו, יש באריכות ויש בקצרה, והקדיש לזה מאות רבות של שעות¹³. וכדי שיוכל להתיישב במתינות בכל דבר, ביקש ממני הגאון שליט"א שלא אדרוש תשלום על שעות אלו (מן המוציא לאור), כדי שיוכל לבדוק כל דבר במתינות ובשיקול הדעת הראויים לו להעמידו על אמיתתו, מבלי צורך לקצר מחשש הפסד ממון.

סוף דבר יש לציין שהשתדלתי שלא לשנות בספר דבר וחצי דבר על פי דעתי בלבד, אלא הכל עשיתי על פי הגאון שליט"א. אבל לא ימלט שנעשתי בשגגה עבירה כלשהי על הכללים, בין על ידי ובין ע"י הגאון שליט"א, גם לא ימלט שעבודתי אינה מושלמת ואחר כל ההגהה הנמרצת עדיין יש בספר טעויות דפוס, וכבר נמצאו כאלה, אבל היתה השתדלות רבה מאוד לעמוד בכללים ככל האפשר וגם להציל את הספר משגיאות ככל האפשר, אמנם בני אדם עלולים תמיד לטעויות ושגיאות מי יבין.

שימור נוסח דפוס ונציה

כאמור, הבסיס לנוסח תורת כהנים מהדורת פריעדמאן הוא דפוס ונציה ש"ה, ונעשו בו תיקונים ע"פ כת"י בלבד ודפוס קושטא ר"פ. נוסחאות הילקוטים ושאר מעתיקים לא הוכנסו בפנים הספר אלא א"כ נמצאו גם בכתבי יד והם שימשו סייעתא לנוסח. נוסחאות שנמצאו בהם בלבד צוינו לכל היותר בחילופי גרסאות. אע"פ שהספר נעשה ע"פ כתבי היד בלבד, בכל זאת לא

12. חוץ מספר ויקרא אברהם והגהות מהרי"ד שלא נעשה בהם כאן עריכה מחודשת, והם עברו רק הגהה רגילה.

13. לפעמים ישבנו כשתיים עשרה שעות ברצף, להוציא הפסקה לתפילה.

הכנים הגאון שליט"א שום שינוי בגוף הספר בשתיקה, אלא הקפיד לציין במדור חילופי גרסאות כל שינוי מנוסח דפוס ונציה ש"ה, וכך יוכל הלומד להבין מה היה בנוסח הדפוס. כמו כן צוין הדבר גם בגוף הספר עצמו, באמצעות כוכביות שמטרתן לציין שעד ארבע מילים לאחר הכוכבית הנוסח שונה מנוסח הדפוס הנ"ל, ואם יש שינוי גם במילה החמישית נוספה עוד כוכבית. לפעמים צוינו השינויים בסוגריים מרובעים או עגולים כנהוג, הן במקומות שאין הכוונה להגיה ממש והן במקומות שנשמטו קטעים שלמים. כדי למעט בכוכביות, לפעמים הוכנס בסוגריים חלק של קטע שיש בו הרבה תיקונים. לפעמים נוסח הדפוס עצמו נמצא בסוגריים מרובעים, והוא כדי למוחקו במקצת ולהשאירו כעין הגהה, ולפעמים בסוגריים עגולים שהוא יותר כמחיקה ועדיין אינו כמחיקה גמורה.

הכוכביות עצמן קטנות ואינן מפריעות ללומד ללמוד בשטף, וגם לא קטנות מדי שיהיה קשה להבחין בקיומן. כדי לא לבלבל את הקורא, הכוכבית נעשתה בצורה שונה מהכוכבית הרגילה בספרים ובש"ס לציון הערות.

שימת לב מיוחדת היתה לא לעשות בפנים כל שינוי אפי' קל ביותר מנוסח דפוס ונציה ש"ה, ואפי' שינוי בכתב בלבד, בלי לציין זאת כנ"ל. לפעמים כדי לתקן את הכתיב נעשה הדבר באמצעות ניקוד שיתקן את משמעו, ומקומות שהניקוד לא היה מספיק כדי לתקן את המשמעות, כגון "תעשינה" שהיתה בדפוס חסרה י' (כי בלעדי היו"ד הוא לשון יחיד, ולשון רבים לא יתכן בלא יו"ד) הוגה וצוין, וכן "ציד" תוקנה וצוין כי היו"ד בה שורשית. גם מספרי ההלכות או הפרקים לא תוקנו, אלא בציונים כנ"ל¹⁴. כל ראשי התיבות והקיצורים שבתורת כהנים (חוץ מבודדים ממש) הושלמו כדי להקל על הלומד, דבר זה נעשה בשתיקה שהרי אין בזה שינוי מנוסח הדפוס. אמנם כל מקום שתוקן הנוסח ועל נוסח הדפוס הוער במדור חילופי גרסאות, הועתק הנוסח בדיוק כפי שהוא בדפוס בלי פתיחת ראשי תיבות. גם נוסח שווה לדפוס ונציה ולעוד כת"י צוין במדור חילופי גרסאות תמיד בכתב המדויק שבדפוס ונציה.

מספרי הפרקים (שהם בעצם שמות הפרקים) נשתבשו בדפוס ונציה. כי הנה, תורת כהנים מחולק לדיבורים (בדומה לפרשיות שבמדרשי אגדה), כל דיבור מחולק לפרשיות, ורוב הפרשיות מחולקות לפרקים, והם אמורים להיות מסומנים, כגון פרק ב או ג (כי הפרק הראשון של הפרשה הוא מה שמצוין בתור פרשה חדשה והבא אחריו הוא כבר הפרק השני). והנה, כאשר מתחילה פרשה חדשה צריך לחזור ולמנות פרק ב ופרק ג, שמשמעו פרק ב של פרשה ב ופרק ג של פרשה ב, ויש כ"י שכך מסומן בהם. אבל בדפוס ונציה נעשו מספרי הפרקים באופן שוטף בלי התייחסות לפרשיות (שהן בעצם גם פרקים), וכך כל הספר מבולבל וקשה למצוא מקום כל דבר; פעם הפרשיות קודמות במספר לפרקים ופעם הפוך. ומ"מ הועתקו המספרים כולם כבדפוס ונציה, כי כך הורגלו בכל המקומות לציין כל דבר הנמצא בתורת כהנים, וכך גם עשו כמעט כל מדפיסי תורת כהנים, ואי אפשר לציין שמות שונים מהמקובל, שהרי לא ימצא בהם המחפש מקום כל דבר ודבר ויכבד עליו הדבר יותר מאשר אם ישאירו אותו בקלולו (לתועלת הלומדים נעשה מפתח של כל הפרקים והפרשיות מה סדרם ובאיזה עמוד מתחילים).

מגילתא דעריות, שלא היתה בדפוס ונציה כלל, נעשה בה שימור של נוסח הדפוס 'קרבן אהרן', שם גם נעשה שימוש יותר רחב בילקוטים ובספרים מוגהים אפי' לשנות את הנוסח בפנים בהערכת נוסחאות אלו כנגד הנוסחאות האחרות, בהיות שמגילתא דעריות איננה אלא בכתבי יד

14. בדפוס הנ"ל הלכה א' בכל הספר לא צויינה, שלא ראו צורך בזה, היות שידוע שהלכה ראשונה היא א', וכך הועתק משם.

בודדים. גם נוסח הספרים המוגהים בו הוא וודאי מכת"י, שכן הביאו בו נוסח שלם מתחילתו עד סופו.

נוסח תורת כהנים הוצאת פריעדמאן וציון חילופי גרסאות

עיקר ההשקעה של הגאון שליט"א בספר היה העמדת נוסח תורת כהנים על מכונו, להצילו מכל טעות כמה שיש בידינו לעשות ולהגיה בו את כל הטעון תיקון, וכדוגמת הגהות שנעשו בש"ס ע"י גדולי האחרונים ואף הראשונים. דבר זה נעשה בעמל ויגיעה גדולה, שבין היתר כללו פענוח שישה כתבי יד. ואף שרוב כתבי יד אלו הם בדרך כלל טובים ואין בהם קושי בפענוח, בכ"ז ישנן אותיות רבות שיש להסתפק בהן, ובפרט כשנעשו תיקונים בגליון הספר, שפעמים רבות קשה לדעת מה היה כתוב ומה תוקן.

העמדת נוסח תורת כהנים הוא בראש ובראשונה לתקנו משגיאות שנפלו בו שיש בהם שינוי משמעות ושינויי הלכות בשגגה, שבלי ספק הוא עיקר הדורש תיקון. במישור זה השקיע הגאון שליט"א עמל רב להעמיד דבר על דיוקו ככל האפשר, כולל פעמים רבות לדקדק באות אחת אם לכתבה או למחקה, דבר שנעשה באמצעות השוואה לדברי חז"ל במקומות אחרים וע"פ הראשונים והאחרונים.

בנוסף עמל הגאון שליט"א לתקן את הנוסח מטעויות של לשונות הפסוקים שנשתבשו הרבה בנוסחאות שבידינו, וכן לשון זכר ונקבה ולשון רבים ויחיד ולשון פועל ונפעל (כגון מְטַמֵּא מִיִּטְמָא) ועוד הרבה, שכל אלו משובשים מאד בנוסחאות שבדפוס (גם דברים אלו שנראים כפשוטים יש מקומות רבים שאינם לפי ריהטתם, וכגון "אשת אח שיש לו בנים", ולא "לה", ומקומות רבים שיש בהם מקום רב לשיקול הדעת), וכל אלה תוקנו רק ע"פ נוסחאות כתה"י שבדרך כלל לא היו משובשים בדברים אלו. דברים שגם בכל כתבי היד נראים כמשובשים ואפי' לשונות פסוקים שאין ספק בהם, אעפ"כ לא תוקנו בפנים אלא צוין הדבר במדור חילופי גרסאות בלבד.

העמדת הנוסח כולל גם החזרתו ללשון חז"ל, שגם הוא נשתבש הרבה בדפוס וגם יש כת"י שלא דקדקו בו ו"תיקנו" בלשון הבריייתות ללשון הרגיל, כגון "יהא" תוקן "יהיה" כלשון המקרא, וכן "שאינן" מקוצר "שאיין". אלה הוחזרו ע"פ כת"י מדוייקים והועזר עליהם במדור חילופי גרסאות: "שאינן הר (או הור): שאיין". פירושו, שבמקום תיבת "שאינן" שבדפוס נמצא בדפוס ונציה ש"ה וכ"ה (או גם ו [ולפעמים גם ג או ד]) "שאיין". אמנם יש מקומות רבים שגם בדפוס ונציה נשתיר הנוסח "יהא" ו"שאינן" ועוד. גם רבים משמות עצמים ומשמות מקומות נשתבשו בדפוסים, ויש שמות ישנים שתוקנו בדפוסים ובחלק מכתה"י כפי שמורגלים בהם היום בספרים אחרים. גם יש משפטים שבנוסחאות העתיקות הנוסח שונה מהמוכר לנו, כגון: "אין לך משפחה שיש בה מוכס שכולה מוכסים", במקום: "שאיין כולם מוכסים".

אמנם כנגד זה, היות ואין מטרת הנוסח לסייע לחוקרים לדעת את הנוסחאות העתיקות אלא מגמתו בעבור הלומד, לכן כל נוסחא שתקשה על הלומד כיון שאינו מורגל בה ואינו בקי בה, לא הוכנסה ואפילו לא צויינה במדור חילופי גרסאות. ולא עוד אלא שאפילו במקום שזו נוסחת דפוס ונציה ש"ה, תוקן במהדורה זו; כגון "כאיזה צד" שאנו מורגלים בו "כיצד", ו"הולכה לכה" שאנו מורגלים בו "כלך", או "מה תלמוד" שאנו מורגלים בו "מה תלמוד לומר". לפיכך, במקום שנשתמר הנוסח בדפוס ונציה צויין הדבר במדור חילופי גרסאות, ובדר"כ בהזדמנות זו בלבד צויין לשינוי זה גם בכת"י במקומות אחרים, כגון בזה"ל: "וכן ברוב כתה"י ברוב הספר", או: "וכן בכת"י פלוני בכל הספר". ואם זהו נוסח עתיק, שבדפוס ונציה לא נשתמר בשום מקום, בדרך

כלל צויין גם הוא במקום כלשהו בעבור כל הספר, ובזה יצא הגאון שליט"א ידי הערת הנוסח ולא צויין עוד, כיון שללומד אין צורך בהערה בכל מקום. והיינו בנוסח המורגל ברוב הספר, אבל שינוי נוסח הנוגע למקום יחיד בדר"כ צויין במקומו, לפעמים גם בתוספת הערה, כגון: נוסחא דווקנית, וכדו'.

ישנם שינויים בין נוסח דבי ר' עקיבא לדבי ר' ישמעאל, ולכן בדבי ר' עקיבא תוקן כדבי ר' עקיבא אך במכילתא דמילואים ובמגילתא דעריות שהן מדבי ר' ישמעאל תוקן כדבי ר' ישמעאל, והיינו רק ע"פ כתה"י. וכבר ימצא הלומד ויראה שזהו הנוסח המורגל שם, וכגון בדבי ר' עקיבא מורגל "הקדוש ב"ה" (ובכתב יד ב': הקודש ב"ה) ובדבי ר' ישמעאל "המקום ב"ה".

וזאת למודעי, כל מה שדקדק בו הגאון שליט"א אין הכוונה לקבוע שזה הוא הנוסח ואין בלתו, אלא רק להשתדל להעמיד בפנים נוסח שלם ככל האפשר, אבל פשיטא שכל נוסח שיש מקום להעמידו ויש בו שינוי משמעות¹⁵ צויין הדבר בחילופי גרסאות ובלבד שהוא מנוסחאות כתה"י או נוסחאות הילקוטים (נוסחי הילקוטים צוינו בדרך כלל רק כשהיה ברור שהנוסח לקוח מתורת כהנים, אבל אם היה ספק אם הוא העתקה ממקור אחר לא צוינו) והספרים המוגהים. עוד דקדק הגאון שליט"א לציין גרסאות שכבר דנו בהן האחרונים או שיש לפלפל בהן ואף אם אינן נראות כגרסאות אמיתיות.

על אף הכללים הברורים, עבודה גדולה היתה להעמיד את הנוסח שבפנים כמה שיותר אמיתי שאפשר, כיון שא"א להכניס בפנים אלא נוסח אחד והיה צריך בכ"מ להגיע להכרעה בין הנוסחאות שבכתה"י. יש מקומות מעט מזער שהוכנס בהערה בפנים נוסח אחר. כל התיקונים לא צויין עליהם מה טעם הוחלט להעדיף דווקא נוסח זה ולא אחר, והלומד אינו מבחין כלל בעמל שנעשה להעמיד דבר על בוריו. בהרבה מאד מקומות השיקול בין הוספת אות או הפחתת אות היה הצריך שעות של בירור כדי להעמיד דבר על דיוקו, ואע"פ שבכל מקום כזה ודאי צוין גם הנוסח האחר.

גם במקומות שיש מחלוקות בין ספרי חז"ל, או דעות שונות בתלמוד, היה מן הצורך להכריע להעמיד נוסח הספר על דיוקו, ולא נתכוון בזה הגאון שליט"א לקבוע הלכה או מדרש אחד על פני השני, אלא להשתדל להעמיד הנוסח כפי שהיה נוסח תורת כהנים עצמו, ובזה הכריע הגאון שליט"א כנוסח הירושלמי על פני נוסח הבבלי, היות ולדעת הגאון שליט"א מדרש תורת כהנים גם הוא מדרש ירושלמי ולא בבלי, ונוסחו קרוב יותר לירושלמי. וכל זה לא עשה הגאון שליט"א רק ע"פ הנוסחאות שבידינו, אלא לאחר בירור הנוסח האמיתי הן של הבבלי והירושלמי והן של ספרים אחרים, וגם רק בתנאי שנמצא הנוסח גם בכתה"י או הדפוסים הראשונים הנ"ל של תורת כהנים.

פיסוק הספר והדגשת הפסוקים

עוד דבר גדול עשה הגאון שליט"א בפיסוק כל הספר מתחילתו ועד סופו, דבר שאינו רגיל להיעשות בספרי חז"ל שבידינו, אבל בספרנו נצרך הדבר מאד, לפי שהוא כולו דרשות חלוקות ומחוכרות ואין הלומד מוצא בהם ידיו ורגליו. ועוד, לפי שאין רגילים ללמוד בספר זה (ובאמת שלא רצה הגאון שליט"א ליכנס לזה, אלא עלה בדעתו להדפיס כל הספר ברצף אחד בלי פיסוק כלל, אבל היה אנוס ע"פ הדיבור של גדולי הדור שליט"א). למעשה, הספר היה כבר מפוסק בדפוסים ישנים, כגון דפוס ונציה ש"ה ודפוס פי' קרבן אהרן, אבל הפיסוק לא היה מושלם, אלא

15. נוסח זהה לכמה כתבי יד ובפרט לקבוצה שלימה של כתבי יד ככ"י אגה או כ"י בדו הוער עליהם גם קצת ביותר מזה.

רק נקודות לחלק בין משפט למשפט ובין פיסקה לפיסקה, וגם זאת לא בעקביות. במקומות רבים הפיסוק המשובש העביר מילה אחת או שתיים מדרשה אחת לדרשה אחרת וקלקל את משמעות ההלכה במקום לתקנה.

ואע"פ שנראה שזו היא רק מלאכה ולא חכמה, מכל מקום אי אפשר לעשותה רק לאחר הבנת דברי הספר בשלמותם בדקדוק גדול, וזו עצמה מלאכה גדולה הנעשית ביגיעה עצומה, היות ויש מקומות רבים שצריכים הכרע, ולכן גם בפיסוק כמו בנוסח עצמו דקדק הגאון שליט"א שיהיה הכל ע"פ חז"ל והמפרשים. במקומות רבים נשאתי ונתתי הרבה עם הגאון שליט"א איך מתפרשת הברייתא כדי לדעת איך ראוי לפסק ולקטע¹⁶.

פיסוק הספר ומפרשיו עשה הגאון שליט"א כראוי, שיוכל הלומד להבין כוונת ההלכות והפירושים, ולא כמו שמפוסקים פירושי רש"י למקרא ולתלמוד. כי בפירושי רש"י עשו מכל ציטוט של לשון המקרא או התלמוד "דיבור המתחיל", וכשיש ציטוט בתוך דבריו נוסף עשו אותו תחילת דיבור חדש. דבר זה מקשה מאד על הבנת דברי רש"י, כי רש"י לא כך כתב את פירושו אלא במשפטים שלמים וארוכים. יש שרש"י שילב כמה ציטוטים בתוך משפט אחד, והמדפיסים חילקום לדיבורים נפרדים והלומד אינו מבין את כוונת רש"י. תופעה זו נמצאת כמעט בכל דף שבש"ס. אבל עוד יש מקומות שבהם הלומד ממש אינו מבין כלל את כוונת רש"י, כגון בתחילת פרשת וארא שכתב רש"י: "וארא אל האבות", שכל זה צריך להיות תחילת דיבור, ותחילת פ"י רש"י: "הבטחתם הבטחות", וכן בפרשת מטות (לא, מג): "ותהי מחצת העדה כך וכך" הוא תחילת הדיבור, וסופו: "ויקח משה" וגו'.

אמנם קשה כיום לבוא ולשנות ברש"י למקרא ולתלמוד את תחילת הדיבורים, היות וכל הספרים רגילים לציין באמצעות ד"ה (דיבור המתחיל), ולא ימצא בהם הלומד ידיו ורגליו בכל הערות הקדמונים. אבל הספר הזה אין רגילות לציין אליו לדיבורים בד"ה אלא להלכות, וגם במפרשי התו"כ אין רגילות לציין בד"ה, כי הראב"ד יצא בפיסוק של משפטים ולא של תחילות דיבור (ורק המיוחס לר"ש יש בו ד"ה, אבל הוא ספר חדש משנת תרכ"ו ולא הורגלו לציין לו בד"ה).

הפיסוק שעשה הגאון שליט"א מתעלם לחלוטין מציטוטי הפסוקים המובאים בתורת כהנים וציטוטי תורת כהנים המובאים במפרשים, אלא הספר מפוסק כראוי. הציטוטים של המקרא שהם על סדר חומש ויקרא הודגשו בתוך דברי תורת כהנים עצמו (בדרך כלל רק בפעם הראשונה שהם נדרשים, אלא א"כ חזר התנא לדרוש עוד אות או מילה אחרת, שאז חזר והודגש), כדי שידע הלומד תנא היכא קאי, ובדומה לנהוג כיום להדגיש תחילת הדיבור, וכן במפרשים מודגשים הציטוטים מתורת כהנים, אבל לא כל תחילת דיבור, שאין צורך להדגישו אלא לפסקו. ציטוטים ממקומות אחרים בחומש ויקרא או מספרים אחרים אינם מודגשים, אלא מצוין למטה מקומו בתנ"ך באמצעות אות קטנה בפנים (אלו האותיות היחידות המסומנות בפנים הספר).

הגאון שליט"א השתמש בפיסוק תורת כהנים בחמישה סוגי הפסק, זה למעלה מזה: פסיק, נקודה פסיק, נקודה, הפסק בספר בדומה לפרשה-סתומה בספר תורה, הפסק של סוף שורה דוגמת פתוחה בספר התורה¹⁷ (הפסק של פתוחה הוא לדיבור חדש ממש). כדי שהפיסוק יהיה שלם,

16. כמדומה לי שנשאתי ונתתי עם הגאון שליט"א כחצי שעה על הפסיק בפרשת שמיני פרש"י ה"א אחרי תיבת תנשמת.

17. וזה נעשה ע"פ הקפדה שהכתב לא יגיע לסוף השורה שלא יהיה ניכר שזה סוף פיסקה, שגם דרש שימת לב גדולה בעימוד הספר.

הונהגה בו התעלמות מוחלטת מתחילת הלכות, ויש שמשפט עובר מהלכה להלכה אפי' בלי פסיק (ובמקרה כזה ציון האות של ההלכה החדשה הוכנס לסוגריים, שלא ישפיע על הקריאה), ואף יש שמשפט אחד עובר מפרק לפרק¹⁸ (ואם לפחות יש בו פסיק, הכותרת לא הוכנסה לסוגריים, ומ"מ הכותרת לא נמצאת בראש השורה, ויש מקומות של הפסק קצת גדול יותר שבהם הכותרת נמצאת בראש השורה אבל בלי הפסק לפנייה).

בדרך כלל עשה הגאון שליט"א את הפיסוק בשתיקה, בלי לציין אפשרויות אחרות לפיסוק. ויש שבגלל הפיסוק נצרך הגאון שליט"א להביא עוד נוסח בפנים עם פיסוק שונה. יש מקומות מעטים מאד שהעיר הגאון שליט"א במדור חילופי גרסאות על הפיסוק.

ציונים

נעשו ציונים לכל מדרש תורת כהנים בהשוואה לכל מדרשי חז"ל שבידינו. ציונים אלו לא נעשו דוגמת מסורת הש"ס, אלא בהרחבה גדולה יותר, כי מסורת הש"ס ציין רק לאותה המימרא עצמה שנמצאת במקומות אחרים, אבל כאן צוינו גם ההלכות איפה נאמרו אף שהם בסגנון אחר, וכשבמקומות אחרים הדברים נלמדו ממקום אחר דלא כתורת כהנים צויין: בע"א, ר"ת בענין אחר. עוד יש מקומות שצוינו דרשות דומות בציון: כע"ז.

פירוש הראב"ד

בשורה גדולה ללומדי מהדורה זו היא פירוש הראב"ד. כי פי' הראב"ד הנפוץ היום, שהודפס בשנת תרכ"ב, הוא משובש מאד, והוא הודפס ע"פ כתב יד המצוי גם היום בידינו ויש בו טעויות רבות והשמטות של משפטים ודילוגי הדומות. וגם במקומות שתוקן הנוסח הנדפס הוא מסביר בלבד, ובנוסף לזה גם נפלו בו שיבושים חדשים. אבל העיר הגאון שליט"א שבסוגיות של אגדתא יש בדפוס נוסחאות שאינם בכתב היד, וכפי הנראה בענייני אגדתא היה למדפיס גם נוסח אחר של פי' הראב"ד שעשה לפעמים על פיו.

מנגד קיים בידינו כת"י ישן של פי' הראב"ד, שלם מתחילתו ועד סופו עם מעט מאד שיבושים, וקטעים שראשונים מביאים מפי' הראב"ד לתורת כהנים הם כנוסח כתב היד הזה. גם פי' הראב"ד הנדפס בתוכ"כ דפוס קושטא ר"פ הוא כנוסח הזה למעט שינויים קטנים, אבל כאמור לא נדפס שם אלא חלק קטן של תורת כהנים ואפי' לא נשלמה פרשת ויקרא. גם בקרבן אהרן הביא מפי' הראב"ד רק בפרשת ויקרא שהיה לפניו מהדפוס הנ"ל. בכתב היד הזה גם יש סוגיות שנוסף בו נוסח אחר, שכפי הנראה הם נוסחים ממהדורות שונות שהראב"ד חזר והגיה ותיקן בנוסח אחר.

עוד יש בידינו כתב יד אחר של פי' הראב"ד, השונה במקצת מהכתב יד הנ"ל אבל נמצא רק בחלקו עד תחילת פרשת תזריע (והוא מכונה בהערות במהדורה זו: "כתב יד ב" = כת"ב).

נוסח הראב"ד במהדורה זו נעשה ע"פ כתה"י השלם (ומכונה בהערות כתה"י), וכל שינוי מכתה"י הוער או שהוכנס בסוגריים; סוגריים מרובעים בלי הערה מקורם מכתב היד שהוא המקור של דפוס הראב"ד משנת תרכ"ב (נוסח כתב היד הזה מכונה בהערות כ"נוסח אחר" או כ"דפוס"). עוד נוספו הערות לפירוש, לציין נוסחאות שונות בכתבי היד האחרים או תיקונים אפשריים וכדומה, לפעמים גם הערות על הפירוש עצמו. פעמים רבות ישנן הערות של תיבה אחת או שתיים בלבד, שהן כעין פירוש ולא הגהה. תיקונים מסביר בתוך הפי' עצמו לא נעשו אלא

18. הפרקים וההלכות נעשו בעיקרם רק לחלק את הברייטות שלא יהיו ארוכות מדי, ולא הקפידו בהם שיהיו דווקא בסוף ענין, שלא כמו הפרשיות שהם בדווקא בתחילת ענין.

בסוגריים מזוויים. בדרך כלל שמר הגאון שליט"א על הכתיב של כתב היד, אבל בכל זאת כשהיה צורך לתקן תוקן בלי להעיר, כגון "זתים" שהיה בכתיב חסר הושלם ועוד. וכן כשבכתב היד כתוב "שלש" במקום "שלשה" תוקן ג' ולא שלשה, אבל אם היה בכתב ג' תוקן לפעמים שלשה.

ואף שיש בידינו כתב יד שלם וטוב של פי' הראב"ד, ישנן אותיות ותיבות רבות שיש בהן ספיקות ונדרש עמל גדול להביאו לשלמות. גם יש בו שיבושים לא מעטים, ועריכת הפירוש לא היתה עבודה קלה כלל ועיקר. היה צורך גם להשוות אותו לכתבי היד האחרים ולתקן על פיהם מה שצריך תיקון, וגם ע"פ הבאות של פי' הראב"ד הנמצאים בספרי קדמונים, שהשתמשו לפעמים בכתבי יד שאינם בידינו. עוד יש בו בכמה מקומות ערבוב נוסחאות של כמה מהדורות, שקשה לעמוד עליהם לסדר אותם כצורתם¹⁹. גם נוסף פיסוק לכל הספר וציונים לתלמודים וציוני פסוקים.

פירוש המיוחס לר"ש משאנץ

הפירוש המיוחס לר"ש כידוע שאינו לר"ש, וכל הלומד יכול לראות שאינו בסגנון הר"ש. המדפיסים ייחסו אותו לר"ש משום שהר"ש על המשניות הזכיר את פירושו לתורת כהנים, אך דבר זה בעצמו מהווה הוכחה שאינו לר"ש, כי הפירוש לתורת כהנים אינו מפרש כפי שכתב הר"ש על המשניות. ומ"מ ניכר שפי' זה הוא לבעלי התוס' או קרוב לבית מדרשם. והגאון שליט"א סבור שהטעם שהראב"ד קיצר בפירושו בסוף תורת כהנים ולא האריך בו בכתחילה, משום שראה את הפירוש הזה, או שעיקר הפירוש הזה לקוח מפירוש קדמון יותר, שאותו ראה הראב"ד. במהדורה זאת, רוב הפירוש הזה עדיין לא נדפס, כי רובו עוסק בחלק השני של הספר; עד פרשת אחרי מות אין בידינו ממנו אלא פיסקי פיסקי, ורק משם והלאה ישנו על הסדר.

הבסיס לפירוש המיוחס לר"ש במהדורה זאת הוא כתב יד של פירוש זה שנמצא בידינו. הגאון שליט"א העדיף לסמוך על נוסח כתב היד מאשר על הנוסח שבדפוס, כי היה לו ספק שמא נוסח הדפוס כולו לקוח מהעתק של כתב היד שבידינו, וא"כ אין ללמוד מנוסח הדפוס כלל, כי כל השינויים בינו ובין נוסח כתב היד אינם אלא תיקונים או שיבושים. ואע"פ שלא היה ברור לגאון שליט"א שנוסח הדפוס מקורו מכתב היד שבידינו, ויש אפשרות שהנוסח שבדפוס והכתב יד שבידינו שניהם הועתקו מכתבי יד שונים, וא"כ נוסח הדפוס הוא נוסח שאפשר ללמוד ממנו, בכל זאת סבר שאי אפשר לסמוך עליו ממש, כי נראה שהוגה מסברא.

הפער בין נוסח מהדורה זו לנוסח הדפוס הישן אינו גדול. נוסח הדפוס לא היה כ"כ משובש וכתב היד שבידינו גם הוא לא שלם, ואעפ"כ גם בפירוש הזה אפשר לומר שכמעט פנים חדשות באו לכאן, ומקומות רבים בפירוש קיבלו מובן אחר. גם כאן הושקע עמל גדול להעמידו בשלמותו כמה שאפשר, הן בדיוק בקריאת כתב היד ובהגהתו, הן בשימת לב לכל הטעון תיקון או הערה, והן בדיוק בציוני הפסוקים והתלמודים הנמצאים בספר הזה למכביר; רבים מהם תוקנו²⁰ וגם נוספו עליהם רבים.

19. באחד המקומות שיש ערבוב מהדורות הערתי לגאון שליט"א שלכאורה צריך לסדר אותם בסדר אחר מהסדר שהוא סידר, והוא התיישב כשעתיים ומחצה לבחון את האפשרות שהצעתי לפניו עד שהוא אישר אותה.

20. גם בציונים יש מקומות רבים שהתיקון נותן פירוש אחר לענין ושופך אור על כוונת הפירוש. דוגמה לדבר בפרשת אמור ה"ו שציין בפי' הזה "ומאן דאמר בפ"ב דזבחים" ובדפוס הוגה: בפי"ב, אבל לכאורה נראה שהציון הוא בדווקא, כי הסוגיה נמצאת גם בפ"ב דזבחים דף טז, והגמ' שם בענין אחר ולא כבפי"ב דף קא. ועי' בפי' רש"י ותוס' בפ"ב שם (וכ"ז הוער במהדורה זאת).

גם בפירוש הזה, הבסיס לנוסח מהדורה זאת הוא כתב היד בלבד, ולא נעשה שום שינוי מנוסח כתב היד הזה שבידינו אלא בסוגריים. כל מקום שהיה נראה לגאון שליט"א שנוסח כתב היד משובש וטעון תיקון, תיקן זאת הגאון שליט"א בפנים בסוגריים. כשנוסח הדפוס כבר היה מתוקן (ולא היה מצוין כהגהה) הגיה זאת הגאון שליט"א בנוסח הדפוס בסוגריים (בלי ציון נוסף), וכאשר נוסח הדפוס היה מתוקן ע"י הגהת המעתיק הראשון או מהרי"ד, תוקנו בנוסח שהם תיקנו וצוינו על שמם (יש גם שלא היה צריך ממש תיקון ובכ"ז תוקן ע"פ נוסח הדפוס וכן על פי הגהת מהרי"ד או המעתיק הראשון). אם גם נוסח הדפוס היה משובש, ציין הגאון שליט"א "כנדצ"ל".

במקומות רבים היה נוסח הדפוס הישן טוב במקצת מנוסח כתב היד שנדפס במהדורה זאת, ומ"מ העדיף הגאון שליט"א להשאיר את הנוסח כפי שהוא בכתב היד. לפעמים משום שלא ראה הגאון שליט"א צורך ממשי בהגהה, ולא רצה להרבות בהערות שתועלתן מועטת, כי ציון תיקונים וטעויות לרוב רק יכבידו על הלומד, ולהגיה בשתיקה בלי לציין לא רצה הגאון שליט"א. אך יש מקומות שהיה נראה לגאון שליט"א שנוסח הדפוס הוא הגהה בלבד ואין בו צורך, כ"כ ולכך העדיף להשאיר את הנוסח המקורי. אמנם כל אלה בתיקוני נוסח קלים בלבד שאין בהם תועלת של ממש ללומד, אבל במקומות שיש שינוי משמעות בין נוסח כתב היד לנוסח הדפוס הישן (ואף במקום שנוסח כתב היד טוב יותר), או שיתכן שנוסח הדפוס טוב יותר מנוסח כתב היד, ויש בו תועלת ללומד, ציין הגאון שליט"א בהערות את נוסח הדפוס. ופעמים רבות ציין הגאון שליט"א בהערה להגהות שנעשו בדפוס הקודם ע"י המעתיק הראשון או מהרי"ד, אף אם הנוסח שבידינו כבר מתוקן ואין בו צורך להגהה²¹.

תוספות אחרות

במהדורה זאת נוסף עוד פירוש מכתב יד, מכונה בשם תוספות אחרות. הפירוש הזה ניכר בו שהוא של בעלי התוס', והוא יותר קרוב לנוסח התוס' הנמצאים לפנינו בש"ס ולסגנונם מהפירוש המיוחס לר"ש. גם יש בו דיבורים שנמצאים לפנינו בתוס' על הש"ס. הגאון שליט"א סבור שהפירוש עצמו לא נכתב במקורו לתורת כהנים, כי אם על הש"ס, ורק הועתק משם וחובר עליו. פירוש זה ישנו בידינו רק עד פרשת צו, כך שבחלק הראשון של מהדורה זו כבר נדפס כולו. יתכן שפירוש זה הוא יותר מוסמך מהפירוש המיוחס לר"ש, אבל קשה הרבה יותר להעמידו על שלמותו, כי כתב היד עצמו משובש מאד וגם קשה לקריאה, יש בו כמה זוגות אותיות שדומות אחת לשנייה כמעט בכל הספר, והמעתיק של כתב היד לא הבין את מה שהעתיק, כך שאפי' אם היתה אפשרות להבחין בשתי אותיות מתי התכוון המעתיק לזו ומתי לזו, לא היתה אפשרות לסמוך על הכרעותיו עצמו. בנוסף לכך, ניכר גם בכמה מקומות שהמעתיק אפי' לא ידע כלל מה כתוב לפניו וניסה לצייר את מה שראה.

לא היתה אפשרות בפירוש הזה לעמוד על כל אות, ולכותבו כפי מה שנראה ממנו, ואפי' לא להעיר שבכתב היד נראה יותר כך או כך, שלא היה לדבר סוף וגם תועלת לא היתה ממנו²². לפיכך הוצרך הגאון שליט"א להעתיק את הפי' לאו דווקא לפי מה שנראה מהאותיות, אלא הנראה בהבנת כוונת הענין. והוסיף הגאון שליט"א לציין דבר זה בהקדמתו ובזה יצא ידי חובת הערה על כל השינויים ממה שנראה בכתב היד. יש מקום שלפום ריהטא היה כתוב בכתב היד חטאות

21. טעמו של הגאון שליט"א בזה, כי לא רצה למחוק דברים שכבר קנו שביתה בדפוס, ולכך גם ראה צורך להדפיס את הגהות מהרי"ד שנדפסו בעבר עם פי' המיוחס לר"ש.

22. הגאון שליט"א אמר שהאפשרות היחידה לעשות דבר זה הוא בצילום כתב היד הזה כמות שהוא, ובזה יוכל כל אחד לפענח אותו כפי שהוא מבין.

והגאון שליט"א העתיק אשמות (או להיפך), ואפי' לא ירדתי לסוף דעתו מה הכריח את הגאון שליט"א בתיקון זה.

ואעפ"כ כל ההערה הזאת היא רק בבחינת מילתא גנאה דאית בך קדים אמרה (ב"ק צב ע"ב), כי יש לדעת שאין זה המצב של כל כתב היד, ורוב הדברים הועתקו בצורה שאין ספק בהם, ואזהרה זו מתאימה רק לחלקים מכתב היד, שגם בהם ברוב המקומות אין ספק שכך היה צריך להעתיק כמו שעשה הגאון שליט"א. עוד יש להעיר, שבלי ספק כמעט בכל כתבי היד שמהם נערך הספר לא היה באפשרות כלל להעתיק ממש כפי הנראה מהכתוב, ובלי ספק הרבה מהדברים הועתקו בשלמות רק כפי הבנת הענין. ומ"מ כאן ראה הגאון שליט"א צורך להתנצל על שכאן התנהג באופן שונה מדרך עבודתו בפירושים האחרים של הספר, שבהם העיר יותר כאשר בכתב היד נראה לא כמו שהעתיק, ובפרט במקום שיש להסתפק שאולי בכ"ז הנראה מכתב היד הוא הנכון. כך, שבפירושים האחרים ובנוסח תורת כהנים עצמו העדיף הגאון שליט"א בהרבה מקומות להשאיר איך שנראה בכתבי היד אף שהיה טוב יותר אם היה מתוקן, ואולם בכתב יד הזה שהוא משובש יותר נהג הגאון שליט"א יותר בדרך חירות וראה הגאון שליט"א צורך להעיר ע"ז כהתנצלות.

בסיום העבודה על הפירוש הזה חש הגאון שליט"א שהוא רחוק מאד מלהיות שלם. אני עצמי עברתי להגיהו פעמיים, פעם לפני שהוקלד ופעם אחריה, וגם בפעם השנייה הגעתי לפענוח של דברים רבים (וכאמור הכל נעשה רק על פי הכרעת הגאון שליט"א ולא על דעת עצמי בלבד). ועדיין הוא רחוק משלמות, ואם הייתי ממשיך להגיה אותו עוד, כפי הנראה עוד הרבה דברים היו יוצאים לאור.

כל ההגהות שבסוגריים הן רק מסברא, שכן לא היה בידי הגאון שליט"א עוד מקור לתקן על פיו. נעשו בו תיקונים רבים, כגון שהיה כתוב "הוא נשפך לאמה והם נשפכין ליסוד" במקום: "הוא נשפך ליסוד והם נשפכין לאמה", ועוד אחרים בדומה לזה. כמה מהם תוקנו ע"י הגאון שליט"א וכמה מהם בידי.

היות והפי' הזה הוא של בעלי התוספות, נכנסו בו גם טעויות הרגילות בתוס', תימ' שבכתב היד לפעמים הוארך: תימה, אבל כשנמצא בכתב היד תימא (בלשון תמיהה) תוקן: תימ'. יש גם מקום או כמה מקומות שהיה כתוב "האיך" ותוקן בשתיקה: "היאך", שהרי בידוע שטעות זאת רגילה ונפוצה מאד ואין מבחין ביניהן כלל ורק יכביד על הלומד להעיר על דבר זה.

היה בכתב היד מקום שנאמר "בשרפאזה" שלאחר יגיעה תוקן: "בשר תאזה"; שוב נמצא שהדבר הועתק מרש"י וכן הוא שם. היה בכתה"י: "וכמה מנדבה ליכא למילף" עם רווח בין תיבת וכמה למנדבה, וחשב הגאון שליט"א להעיר במקום הריח (חסר), עד שבהגה"ה שנייה עלה בידי ליישבו כך: "ובמה [מצינו] מנדבה ליכא למילף" והכל בא על מקומו. וכע"ז נעשו הרבה בכתב היד גם על ידי הגאון שליט"א וגם על ידי, ובלי ספק עדיין נשאר עוד כהנה וכהנה.

מבוא לנוסחת הגר"א

כאמור, עיקר הגהת הספר נעשה על פי כתבי היד, להעמיד דבר על דיוקו כנוסחאות הישנות, כמה שיותר קרוב לנוסח שהיה ביד חז"ל כמו שהיו משננים הם. מבחינה זאת הוא קרוב להיות מושלם כמה שאפשר. אמנם ללומד אין הנוסח מושלם, כי גם הנוסח שהיה ביד חז"ל עצמם ושיננו אותו הם, גם הוא טעון תיקונים רבים; על חלק מהם העירו כבר בגמ': אל תיתני כך אלא כך, או חיסורי מחסרא והכי קתני וכדומה, או שנאמר עליהם בגמ' שהם שיטת יחידאה וכדומה ואינם

להלכה. עוד יש ברייתות רבות שלפי שלא הוזכרו בתלמוד לא דנו עליהן וגם הן דורשות תיקונים דומים. כל אלו לא היה בכוונת הגאון שליט"א להגיה או לשלוח יד בנוסח הספר, אך לצורך זה שולבה גם נוסחת הגר"א, שבה יוכל הלומד למצוא דבר מושלם שיעלה למסקנת הגמ', שזו כוונת הגהות הגר"א – להגיה ולהעלות דבר שלם ע"פ ההלכה ומסקנות הגמ'.

עוד אמר הגאון שליט"א להרוויח בנוסחת הגר"א דבר נוסף, שנוסח התורה כהנים שהדפיס בעל קרבן אהרן, שהוא הנוסח העיקרי של תורת כהנים שבו השתמשו רבותינו בדורות האחרונים, גם הוא נמצא על הדף לפני הלומד בין השיטין. כי נוסחת הגר"א עיקרה היא נוסחתו של בעל קרבן אהרן, וכל מקום שהוגה ע"י הגר"א צוינה בשלמות הגרסה הישנה שהיתה לפני הגר"א, שהיא נוסחתו של קרבן אהרן.

הגהות הגר"א

כאמור, הגהות הגר"א, כפי הנראה, מתייחסות לנוסח תורת כהנים שנדפס עם פ"י קרבן אהרן בשנת תק"ב. הגהות אלו המיוחסות לגר"א, חלקן נעשו על פי נוסחאות ישנות של תורת כהנים שהיו בידי הגר"א בקטעים המובאים בילקוט שמעוני ובסמ"ג ועוד, ואולי גם מכתב יד. אך חלק אחר של ההגהות נעשו ע"פ הגמרא ועוד, וחלקם נעשו מסברא. יש מקומות רבים שבהם נראה לכאורה שאין כוונת הגר"א ממש להגיה את נוסח תורת כהנים (ואף שהעתקנו אותם כנוסחת הגר"א), ובפרט מקומות שנוסח תורת כהנים הובא בתלמוד כצורתו, אלא כפי הנראה לא התכוון הגר"א רק להעיר שכך צריך לומר, ואף שבידוע שאין זו נוסחת תורת כהנים.

גם יש מקומות שכתב יד אחד של ההגהות מביא הגהה וכתב יד אחר מביא את אותו הדבר כפירוש, ונראה בעליל שלא התכוון להגיה. עוד יש לציין שיש מקומות שפירשנום כהגהה והגהנו על פיהם אף שלא מפורש בכתב היד ממש שכוונתו להגיה, ואולי רק הביא כך כפירוש או שהתכוון רק להביא את משמעות הדברים לצורך פירוש שפירש אח"כ.

בידינו כיום חמישה קבצים של הגהות הגר"א לתורת כהנים, רובם כבר ראו את אור הדפוס. הח"ח הדפיס תורת כהנים וצירף אליו את הגהות הגר"א, הגהות אלו מכונות על ידינו ח"ח. עוד קובץ של הגהות הגר"א לתורת כהנים נדפס בקובץ של ליקוטי הגר"א, והוא מכונה אצלנו כ"י ב. בשני אלו לא היה בידינו כתבי היד עצמם, אלא את הנדפס בספרים הנ"ל. עוד יש קובץ של הגהות וביאורי הגר"א בכתב יד הנמצא בידינו (צוין כ"י א), שכבר הודפס בתורת כהנים משנת תשי"ט עם פ"י הראב"ד והר"ש, ושולב שם ע"י הרב שלמה פישר שליט"א עם הנוסחאות הנ"ל ועם הגהות מ"אדרת אליהו". עוד יש בידינו קובץ של הגהות וביאורי הגר"א שבעיקרו הוא כמעט זהה אות באות לכתב יד הנ"ל²³. כ"ז בעיקר כה"י, אבל יש מקומות שנאבדו דפים של כתב היד ומה שחסר הושלם מכתב יד אחר של הגהות הגר"א השונה מאד ממנו וקרוב לנוסח של הח"ח, אך אינם משתווים לחלוטין, וכפי הנראה לא הועתקו זה מזה אלא שניהם הועתקו ממקור אחר²⁴. כתב היד

23. ומ"מ יש מקום ללמוד ממנו בספיקות בכ"י א, ובחלק א נעשה ממנו רק שימוש מעט במקומות הספקיים. כגון בכ"י א היה כתוב "אין צ"ל הלך" ולאחר העיון הוכרח שכוונת הכותב לכתוב "מנין צ"ל הלך", וכך נמצא אח"כ גם בכ"י ד. עוד צוין בכ"י א למנחות דף ק"ה אבל הכוונה למנחות דף כ"ה, שהוא רגיל לכתוב כ"ה במקום כ"ה ו"ך" ו"ק" דומים, ושוב נמצא בכ"י ד דף כ"ה.

24. כתב יד ד' צוין על ידינו כמות שהוא לפנינו בלי לציין אם זה מכתב היד המקורי או שהוא מההשלמות שהושלמו מכתב יד אחר. אבל אין קושי ללמוד לדעת דבר זה, כי כאשר הוא הדפים המקוריים כמעט כל ציון שווה או כמעט שווה ממש לכ"י א, וכאשר יש כמה ציונים רצופים או כמעט רצופים שבהם כ"י ד' לא שווה לכ"י א' בידוע שהוא ממה שהושלם מכתב יד אחר.

הזה הגיע מרוסיה אחרי שהורם מסך הברזל והומצא לנו ע"י הרב יהושע סקולט שליט"א (וצוין אצלנו ככ"ד). הוא הגיע קרוב לסיום העבודה על חלק א. עוד יש בידינו כתב יד עם הגהות הגר"א לתורת כהנים שמסתיים באמצע פרשת תזריע (ומצוין אצלנו ככ"ג).

נוסחת הגר"א

סידור הגהות הגר"א בתוך תורת כהנים ועריכתו כנוסחת הגר"א נעשה כאן לראשונה והוא נערך על ידי שילוב של הגהות הגר"א עם נוסח תורת כהנים שנדפס עם פי' קרבן אהרן, שכל הנוסחאות של הגהות הגר"א מתייחסות אליו. כדי להראות את נוסחת הגר"א בשלמותה כפי שנמסרה לנו על ידי ההגהות, השתדלנו מאד לא לשלוח יד בנוסח הנדפס עם קרבן אהרן ולא להגיה אותו מטעויות ושגיאות כתיב, אפי' טעויות ברורות, כי אם מה שהוגה ע"י הגר"א כנמצא בכתבי היד. במהדורה זאת גם לא ראינו צורך לתקנו, כיון שהוא לא הובא כאן כעיקר הנוסח, ומי שירצה ללמוד את נוסח הברייתא דבר דבור על אופניו ימצא לפניו באותו עמוד את נוסח תורת כהנים שהוגה בשלמותו ע"פ כתבי יד. נוסחת הגר"א לא הובאה כאן אלא ללמוד ממנה מה הגיה הגר"א. ואעפ"כ יש מקומות מעטים שהגהנו בסוגריים טעויות דפוס שמעוותות את משמעות המילה, או כשלשונות פסוקים המצוטטים בתורת כהנים משובשים (או בדומה לזה) וקשה לעמוד על כוונתם בלי תיקון קצת. עוד יש מקומות מעט מזער שהתעלמנו לחלוטין מהכתיב השגוי בתורת כהנים הנ"ל, כשאין מה ללמוד ממנו כלל. כגון אות ס' במקום ס', דברים שגם הקורא בספר תורת כהנים שהודפס עם קרבן אהרן בדרך כלל לא היה מבחין בהם, ואם היה מבחין בהם מיד היה מבין שזו טעות, ואם היינו מביאים אותם כמות שהם בלי הגהה או בסוגריים היה הדבר רק מכביד על הלומד לחינם.

כדי להשאיר דברים כהווייתם, ברוב חלק שני השתדלנו כמה שאפשר להשאיר גם את קיצורי המילים וראשי התיבות שהיו בדפוס הנ"ל (חוץ ממה שתוקן על פי הגהות הגר"א), ובלבד במקום שאין הם מפריעות ללומד. וכן על הפיסוק שהיה בתורת כהנים הנ"ל, אף שהפיסוק אינו פיסוק אמיתי כלל אלא רק נעשה לקצר את ההלכה ולחלקה לכמה חלקים, ואף יש מקומות רבים שהוא גם מעוות מאד את המשמעות. אעפ"כ לא בכל מקום יכולנו לעמוד בזה, ויש מקומות שתוקנו קצת כדי לא להכביד על הלומד.

גם כאן נעשתה עבודה גדולה להעמיד את הנוסח בשלמותו ככל האפשר, וגם לפענח בדקדוק את הנוסח המדויק של כתבי היד (מאלו שנמצאים בידינו). גם כתב יד א' שהודפס כבר, לפעמים פוענח אצלנו באופן קצת שונה מהדפוס. גם היה צורך בכל מקום לדקדק ולהבין מה כוונת ההגהה, איזה פרט בגרסה הישנה דרש תיקון ולמה, כי חלק גדול מההגהות סתומות לפחות בחלקן. בנוסף לזה היה צורך בשימת לב לא לערבב הגהות, שלפעמים הנוסח בגרסה ישנה הוא לא כהלכה וכדומה, ושתי כתבי יד התייחסו לזה אך כל אחד מהם תיקן בדרך אחרת, כך שהשילוב בין ההגהות הוא ללא צורך, ועוד יותר מזה שפעמים רבות כל הגהה לכשעצמה טובה אבל תיקון שתיהן יחד הם שיבוש הנוסח מחדש.

ציונים לנוסחת הגר"א

בכל מקום שתוקן הנוסח ע"פ הגהות הגר"א צוין בהערות מה היה נוסח תורת כהנים הנדפס עם פי' קרבן אהרן לפני ההגהה. כי הרבה מההגהות רק נתכוונו לתקן נוסח משובש שהיה בתורת כהנים הנ"ל, ואילו בתורת כהנים שנערך על ידי הגאון שליט"א ע"פ כתבי היד אין בו את השיבושים ההם: יש שהתיקון הוא כפי נוסח הגר"א, ויש שהתיקון באופן אחר.

נוסח תורת כהנים שצוין בהערות כגרסה ישנה השתדלנו להביאו בשלמות כפי שנדפס בשנת תק"ב עם פ"י קרבן אהרן, ולא לתקן בו כלום ולא להשלים בו קיצורים ולא לפתוח בו ראשי תיבות, אבל מסיבה טכנית הפיסוק לא הועתק כלל, ובמקומות שההגהות מתייחסות לפיסוק עצמו צוין בהערות בפרטות איך היה הפיסוק בדפוס הנ"ל.

עוד צוין על כל תיקון ע"פ איזה כתב יד או כתבי יד נעשה, כדי שיוכל הלומד להבדיל בין הנוסחאות ולהבין מה היא נוסחת תורת כהנים על פי כל קובץ של הגהות הגר"א בפני עצמו, שפעמים רבות אין הנוסחאות משותות כלל. יתכן גם שהלומד ימצא שיש מחלוקת בין הגהה אחת שתוקנה אצלנו בנוסחת הגר"א להגהה אחרת שגם היא תוקנה אצלנו, אף שבדרך כלל השתדלנו שהנוסח יהיה שלם ולא תהיה סתירה בעיקר הנוסח. ומפאת כן יש הגהות שצוינו בהערות בלבד ולא שובצו בנוסחת הגר"א, כשהיה נראה על הגהה מסוימת שכתבי יד שלא העתיקו אותה גם חולקים עליה, ובפרט כשיש סתירה בין נוסח אחד למשנהו. עוד יש הגהות שנראות שגויות ולפעמים לא היתה ברירה אלא רק לציין ולא לתקן בפנים, ובפרט כשרוב הנוסחאות לא מעידים עליה.

גם כאן השתדלנו לעשות עבודה חלקה ולא להכביד על הלומד בהבאת כל האפשרויות שהיו בפנינו וטעם למה הכרענו בכל מקום כך או אחרת.

ביאורי הגר"א

עוד נדפסו על הדף ביאורי הגר"א שנמצאים בכתבי היד של הגהות הגר"א, בעיקר בכתבי יד א' וד', וגם מעט בכתב יד ג', שהם השלמת כתבי היד, שיש בהם הגהות וביאורים ונחלקו אלו לכאן ואלו לכאן, (יש גם מקומות שהיה צריך הכרע מה שייך לכאן ומה לכאן). בכתב יד ד' הביאורים הם בעיקר רק בכתב היד המקורי שזהה לכתב יד א', חוץ מסוף הספר שיש בו ביאור אחד כמין דרוש. עוד נוסף עליהם ביאורים מספר אדרת אליהו שנכתבו כביאורי הגר"א על תורת כהנים (עוד יש שם ביאורים אחרים שכפיה"נ אינם מתייחסים לגר"א), ושולבו עם הביאורים האחרים. בחלק ראשון היו ביאורי הגר"א מועטים וקצרים, אבל בסוף הספר הם הולכים ומתרבים, ובאדרת אליהו ברוב הספר אינם נמצאים כמעט כלל אלא בעיקר בסוף הספר, כפרשיות בהר ובחוקות.

גם כאן השתדלנו להשלים הדברים ככל יכולתנו, ולפעמים הוספנו פיסוק וכדומה כדי שירויץ הקורא בו, ומכל מקום נזהרנו לא לשנות בו דבר אלא להדפיסו כמות שהוא, כי אם במקומות שהיה נראה שיבוש קל בדברים תוקן בסוגריים, כי סברנו שהדעת נוטה לומר שהוא טעות המעתיק בלבד. אבל אם לא היה באפשרות לתקן בקל, לא נגענו בו אלא העתקנוהו כמות שהוא.

וזאת למודעי, שאע"פ שרוב ההגהות וביאורים הם דברים נכוחים למבין, ומצויים בהם גם חידושים גדולים מאד מאירים עינים אבל כנגדם גם יש דברים רבים חתומים וסתומים ויש גם מעט שלא ידענו אם ראוי לנו לחשוך את עצמנו בקוצר המשיג, או אולי שלפום ריהטא יש מקום להסתפק שמא הועתקו בטעות קצת או יש בהם תוספות של תלמיד. הדברים החתומים ממש שלמעלה מהבנתנו, אין לנו חלילה טעם לפקפק בהם, אבל עיקר הקושי הוא בדברים שלפום ריהטא יכולים להראות טובים ונכוחים אבל אחר העיון הם מוקשים ויש להסתפק כנ"ל²⁵, ומ"מ אין זה אלא שמא, ופשיטא שלא שלחנו בו יד להשמיטם ואפי' לא להעיר עליהם, ורק במקומות בודדים בלבד שהדברים נראים לכאורה כתמוהים מאד, לא יכולנו להתעלם והערנו הערה קצרה ביותר להורות שהדבר לא מובן לנו.